

УДК 94(477) «20»

DOI: 10.30840/2413-7065.2(67).2018.142236

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТА ЕТНОГЕНЕТИЧНІ СТУДІЇ ВОЛОДИМИРА БАРАНА*

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук,

завідувач відділу української етнології НДІУ

Ольга ШАКУРОВА

orcid.org/0000-0001-9842-2997

кандидат історичних наук,

науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті проведено аналіз етнокультурної та етногенетичної проблематики у наукових працях В. Барана, опублікованих ним у 1955–1991 рр. З'ясовано, що у тоталітарну добу гуманітарна наука перебувала під потужним контролем комуністичної влади, яка вимагала від радянських вчених сповідувати марксизм-ленінізм, виконувати всі завдання режиму й не відхилятися від ідеологічної матриці, це стосувалося дотримування ними теорії стадіального розвитку людства, існування у Давній Русі так званої давньоруської народності тощо. Показано, що етногенез слов'ян та їх етнокультурний розвиток перебували серед пріоритетних напрямків радянської археології, тому В. Баран зі своїми слов'янознавчими зацікавленнями був постійно задіяний, але попри ідеологічний тиск уникав зайвої кон'юнктури і надавав перевагу вираженій дослідницькій праці, це стосувалося як децю заполітизованої черняхівської проблематики зокрема, так і слов'янського етногенезу загалом. З'ясовано, що науковцю не завжди вдавалося втримати незалежну позицію, тому він змушений був підтримувати концепт існування єдиної давньоруської народності. Так, у деяких своїх текстах, але саме в тих, які набули найбільшого суспільного розголосу, зокрема у колективній монографії «Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период», В. Баран обстоював існування давньоруської народності у часи функціонування першої східнослов'янської держави – Давньої Русі. Доведено, що В. Барану, фундатору Київської наукової школи славістів, та його колегам-однодумцям вдалося створити власну, якісно нову концепцію слов'янського етногенезу, засадничим підґрунтям якої було положення про автохтонність слов'янства між Дніпром і Одрою. Встановлено, що в результаті складних етнокультурних, соціальних і етнополітичних процесів, у яких були залучені низка культур і культурних груп Південно-Східної і Центральної Європи I–IV ст., наприкінці IV–V ст. твориться ранньосередньовічна пражко-корчацька культура.

Ключові слова: Україна; українці; В. Баран; українознавство; етногенез слов'ян; етнокультурні та етногенетичні студії.

* Ця стаття є першою публікацією із низки запланованих праць, присвячених вивченню етнокультурної та етногенетичної проблематики у науковому доробку Володимира Даниловича Барана.

VOLODYMYR BARAN'S ETHNOCULTURAL AND ETHNOGENETIC STUDIES

Yurii FIIHURNYI

Candidate of Historical Sciences, Head of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Olha SHAKUROVA

Candidate of Historical Sciences, research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. *The article analyzes the ethnocultural and ethnogenetic issues in the works of V. Baran, published by him in 1955–1991. It was found that during the totalitarian era, humanitarian science was under the powerful control of communist power, which required from the Soviet scientists to profess Marxism-Leninism and fulfil the tasks of the regime without deviating from the ideological matrix. This also concerned the observance of the theory which stipulated the stadial development of the mankind, the existence of the so-called ancient Rus nationality, etc. It is shown that the ethnogeny of Slavs and their ethnocultural development were among the priority directions of Soviet archaeology; therefore, V. Baran, with his interests in Slavs, was constantly involved in the research, but despite ideological pressure, avoided unnecessary conjuncture in favour of a well-considered scientific work. This referred to as somewhat politicized Cherniakhiv problems so Slavic ethnogeny in general. It is established that the scientist did not always manage to maintain his independent position; thus, he was forced to support the concept of the existence of the unified Ancient Rus nationality. In some of his texts, particularly in those that had gained the greatest publicity (namely, the collective monograph “Slavs of the Southeastern Europe in the Pre-State Period”), V. Baran advocated the existence of the Ancient Rus nationality at the time of the first Eastern Slavic state – Ancient Rus. It is proved that V. Baran, the founder of the Kyiv School of Slavonic Studies, together with his adhering colleagues, managed to create his own, qualitatively new concept of Slavic ethnogeny, grounded on the idea of the autochthony of the Slavs between the Dnieper and Odra. It is established that as a result of complex ethnocultural, social and ethnopolitical processes, which involved a number of cultures and cultural groups of Southeastern and Central Europe in the 1st–4th centuries, and at the end of the 4th and 5th centuries, the early medieval Prague-Korchak culture was created.*

Key words: *Ukraine; Ukrainians; V. Baran; Ukrainian Studies; ethnogeny of the Slavs; ethnocultural and ethnogenetic studies.*

Вивчення минулого дає не лише можливість отримати певну інформацію, що згодом стане доступною широкому загалу людської спільноти, передусім учням, студентам, вчителям, викладачам й усім зацікавленим, але й допомагає розкривати особливості й закономірності розвитку самих наукових знань, життєдіяльності та долі їх творців співвідносно з тогочасними суспільно-політичними, економічними, культурними процесами. Одним із таких важливих маркерів і стала наукова діяльність у другій

половині ХХ – на початку ХХІ ст. видатного вченого-українознавця, археолога, етнолога, історика, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Володимира Барана.

Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що, аналізуючи етнокультурну та етногенетичну проблематику у науковому доробку В. Барана, намагаємося досягнути, як тогочасна суспільно-політична тоталітарна дійсність суттєво впливала на розвиток радянської науки загалом й української зокрема.

Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики, яка, незважаючи на чимало публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою й тому потребує подальших неупереджених студій. Осмислення співвідношення наукових напрацювань В. Барана, прямо і опосередковано пов'язаних з етнокультурною та етногенетичною проблематикою у контексті тогочасного радянського парадигмального дискурсу, на превеликий жаль, поки що залишається поза увагою дослідників, тому оприлюднення цієї розвідки посприє, на нашу думку, кращому розумінню дослідницького доробку вченого, враховуючи своєрідні умови, в яких він жив і працював. Тож вказаною публікацією ми певною мірою доповнимо й збагатимо інформацію про цю непересічну і видатну особистість, яка відіграє важливу роль у становленні і розвитку української науки загалом й археології, етнології, українознавства, історії зокрема.

Метою дослідження є аналіз етнокультурної та етногенетичної проблематики у науковому доробку В. Барана. Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне стисло охарактеризувати стан досліджуваної проблематики та джерельної бази дослідження; окреслити тогочасну суспільно-політичну реальність та її вплив на радянську гуманітаристику й наукову еліту; розкрити сутність поглядів В. Барана на етнокультурні й етногенетичні проблеми у другій половині ХХ ст. та підвести підсумки дослідження.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету, «Етнокультурні процеси в Україні

(1985–2017)». Вона виконується в НДІУ МОН України відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Наукові напрацювання В. Барана у вивченні прадавнього минулого України й українців цікавили багатьох учених. Зокрема, його археологічну діяльність висвітлювали П. Толочко [35], Л. Крушельницька [27], С. Конча [26], М. Гримич [1], Т. Ренке [32], Ю. Фігурний [36]; українознавчу – П. Кононенко [24, 25], Ю. Фігурний [40, 41], О. Чирков [43], О. Ярошинський [40, 41]; етнологічну – Н. Абашина [3], О. Лебедева (О. Шакурова) [28, 29, 30, 42, 44, 45, 46, 47, 48], Д. Толочко [34], Ю. Фігурний [39], О. Чирков [42] та інші. Разом з тим тема аналізу етнокультурної та етногенетичної тематики у студіях В. Барана поки що, на жаль, залишається недостатньо дослідженою і потребує новітнього наукового осмислення.

Джерельною базою нашого дослідження є найвагоміші наукові праці В. Барана, написані як одноосібно, так і у співавторстві, а саме: Поселення перших століть нашої ери біля с. Черепин. К., 1961. 119 с. [17]; Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. К., 1972. 214 с. [9]; Черняхівська культура (за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу). К., 1981. 263 с. [12]; Die Frühslawische Siedlung von Raškov, Ukraine. Beiträge zur Allgemeinen und vergleichenden Archäologie. Mainz am Rhein, 1986. Band 8. 176 s. [2]; Пражская культура Поднепровья К., 1988. 160 с. [8]; Походження слов'ян. К., 1991. 142 с. (у співавторстві) [14]; Давні слов'яни. К., 1998. 335 с. [4]; Походження українського народу. К., 2002. 405 с. (у співавторстві) [21]; Історичні витоки українського народу. К., 2005. 208 с. (у

співавторстві) [20]; Черняхівські поселення басейну Гнилої Липи. К., 2006. 144 с. (у співавторстві) [13]; Етногенез українського народу. К., 2007. 148 с. [19]; Київ, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. К., 2007. 64 с. [6]; Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. К., 2008. 138 с. [11]; У пошуках джерел українського народу. Вибрані наукові праці. Київ, 2011. 800 с. (у співавторстві) [22]; Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі: збірник вибраних етнологічних праць. Київ, 2011. 108 с. [10]; Давній Галич. Київ, 2017. 134 с. (у співавторстві) [18].

Загалом В. Баран є автором декількох сотень наукових праць, серед них – шістнадцять індивідуальних та понад півтора десятка колективних монографій. Усі перераховані вище дослідження визнані вітчизняними та зарубіжними науковцями як вагомий внесок у вивчення слов'янського етногенезу. Тому його напрацювання і нині викликають підвищений інтерес учених та потребують подальших досліджень.

Таким чином, проаналізувавши джерельну базу та стан наукової розробки проблеми, ми дійшли висновків, що історіографія та джерельна складова дослідження є достатньою для досягнення етногенетичної та етнокультурної проблематики.

У тоталітарній державі, якою, без сумніву, був СРСР, головне завдання історичної науки полягало у вивченні в хронологічній послідовності конкретного розвитку людського суспільства та його закономірностей від найпримітивніших форм (первіснообщинний лад) до комунізму (найвищої суспільно-економічної формації), що історично мав

прийти на зміну капіталізму, найважливішою сутністю якого була відсутність приватної власності на засоби виробництва й ліквідація усіх форм соціального і національного гноблення тощо.

Однією з важливих галузей історичної науки у радянську добу була археологія, яка досліджувала матеріальні комплекси первіснообщинного, рабовласницького й феодального ладу та завдяки цьому мала можливість відтворити минуле. Оскільки так званий стадіальний шлях розвитку людства (первісність, рабовласництво, феодалізм, капіталізм, соціалізм і майбутній комунізм) був базовою складовою марксистсько-ленінської догматичної ідеології, тому, зрозуміло, радянські археологи мали як у своїх теоретичних напрацюваннях, так і своїх польових практиках стовідсотково його дотримуватися. У перші десятиліття існування СРСР більшовицьке керівництво більше переймалося глобальними геополітичними та внутрішньополітичними, економічними й соціально-культурними питаннями розбудови соціалізму в Країні Рад, а вузькофаховими гуманітарними питаннями, як, наприклад, етногенетична й етнокультурна проблематика, воно не цікавилось, оскільки були ще найнагальніші питання. Окрім того, так звана «радянська інтелігенція» завжди підозрювалася тоталітарною владою в опозиційності, тому її намагалися жорстко контролювати, а при нагоді – безжалюбно знищувати неблагонадійних.

Комуністичні вожді провели роботу над помилками, зробили висновки, розпочали здійснювати активну політичну діяльність у гуманітарній сфері, особливо у так званому дражливому національному питанні. Якщо у 20–30-х роках

XX ст. більшовики з тактичних питань втілювали у життя політику коренізації (українізації, білорусизації, татаризації тощо) колишніх національних частин метрополії (цю політику навіть можна у дечому порівняти з сучасним мультикультуралізмом – державною діяльністю, що сприяє збереженню культурної самобутності і запобіганню асиміляції етнічних меншин домінантною нацією), то вже у другій половині XX ст. вони взяли курс на творення нової прогресивної соціалістичної спільноти – радянського народу, який у підсумку мав позбутися всього зайвого в етнокультурному розумінні, сповідувати комуністичну ідеологію, розмовляти виключно російською (так званою мовою міжнаціонального спілкування), мати радянську ментальність (читай російський психотип «общини-колхоза») і, врешті-решт, стати будівничим світлого комуністичного майбуття.

Для обґрунтування спроможності створення такого етнополітичного феномену тоталітарні ідеологи почали насаджувати концепцію так званої давньоруської народності (сформулював у повоєнні роки В. Мавродін) [31; 47, с. 30, 44]. Її суть полягала у тому, що у Давній Русі протягом кінця IX – початку XIII ст. існувала монолітна давньоруська народність, яка цементувала східнослов'янську державу, і лише зі знищенням останньої монголо-татарами дещо згодом вона розпалася на три братні народи – росіян, українців та білорусів. Тому цей історичний прецедент мав стати і, зрештою, став дієвим підґрунтям для створення нового комуністичного етногенетичного заідеологізованого проекту. Наскільки він вдався, можна перекоонатися на реаліях XXI ст. Вже понад чверть століття зник

з геополітичної мапи СРСР, але його породження – так званий «совок» – залишається нагальною проблемою для усіх пострадянських держав.

Саме за таких обставин археологія загалом і слов'янська археологія зокрема стають потрібними тоталітарному режиму, а етногенетична й етнокультурна тематика, особливо пов'язана зі східним слов'янством і Давньою Руссю, опиняється у фокусі ідеологічних зацікавлень влади.

З цього приводу влучно написав С. Конча: «В кінці 40-х – на початку 50-х радянська влада «мобілізує» – як тоді було прийнято висловлюватися – науковий потенціал країни на всебічне вивчення проблем етногенезу, етнічної специфіки та етнічних кордонів» [26, с. 224].

Отже, врахувавши недоліки власної етнонаціональної діяльності (політики коренізації), більшовицькі ідеологи розпочали амбітний проект зі створення нового етнополітичного феномену – радянського народу, основою якого мали стати росіяни як найбільш віддана режиму нація, а складовими частинами – українці, білоруси, молдовани, литовці, латвійці, естонці, азербайджанці, грузини, вірмени, казахи, киргизи, таджикки, туркмени, узбеки, татари, євреї, чеченці, калмики, удмурти, якути та інші великі та малі етнічні спільноти СРСР. А для цього вчені-історики загалом й археологи зокрема мали теоретично обґрунтувати та наочно показати історичні прецеденти й ознайомити широкий загал суспільства з результатами своїх досліджень, які згодом мали допомогти у практичній реалізації далекосяжних планів тоталітарного режиму.

Ось у такий складний і разом з тим цікавий час розпочав свою наукову

діяльність молодий дослідник. З 1953 р. по 1962 р. В. Баран працював молодшим, а з 1962 р. по 1967 р. старшим науковим співробітником відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР у місті Львові (зараз це Інститут українознавства АН України імені Івана Крип'якевича) [38, с. 20].

Саме у цьому науково-дослідному закладі сформувався пріоритет його подальших фахових зацікавлень – вивчення слов'янської етнокультурної і етногенетичної проблематики. У зв'язку з цим Н. Абашина наголошує, що дослідження проблем слов'янського етногенезу та соціально-економічних процесів, які сприяли виникненню слов'янських утворень, і ранньої історії слов'ян загалом у повоєнний період стало найважливішим для радянської археології, передусім передбачало всебічне вивчення пам'яток першої половини I тис. н.е. і черняхівської культури зокрема [3, с. 38–39].

Початкові кроки в археології для В. Барана були нелегкими, але його оточували доброзичливі колеги, які всіляко намагалися допомогти юнакові опанувати складну, але таку цікаву і захоплюючу професію археолога. Ось як про це згадує вчений: «Першу археологічну розвідку я провів у 1954 р., коли працював із завідуючим відділом археології Інституту суспільних наук АН України Юрієм Миколайовичем Захаруком... У 1954 р., ближче до осені, я почав розкопки поселення у с. Черепині на Львівщині, на матеріалі якого написав кандидатську дисертацію. На тому поселенні було відкрито кілька жител Черняхівської культури, які належали давнім слов'янам. Датувалося поселення третім – початком п'ятого століття н. е., там мною було

відкрито два надзвичайно типових житла давніх слов'ян. Це і визначило проблеми моїх наукових пошуків» [32, с. 23].

Особливо треба відзначити роль відомого українського археолога М. Смішка у становленні молодого науковця. Саме під його науковим керівництвом В. Баран у 1958 р. успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Поселення першої половини I тисячоліття н. е. біля села Черепин Львівської області» [38, с. 21].

Як зазначає П. Толочко, вже перші археологічні експедиційні дослідження визначили коло наукових інтересів В. Барана – це вивчення проблеми походження та ранньої історії слов'ян, саме цим питанням була присвячена його перша археологічна публікація «Ранньослов'янські пам'ятки Правобережжя Середнього Дністра», що з'явилася у 1955 р. Взагалі, як наголошує науковець, 50-ті роки ХХ ст. стали переломними у вивченні ранньослов'янських пам'яток, саме починаючи з цього часу, старожитності VI–VII ст. зайняли чільне місце у дослідженнях зі слов'янської археології, а археологічні пам'ятки Подністров'я склали джерельну базу кандидатської дисертації Володимира Барана [35, с. 5].

Перша монографія В. Барана «Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин» побачила світ у 1961 р. та стала теоретичним оприлюдненням польових досліджень 1954–1956 рр. Ця археологічна пам'ятка першої половини I тис. н.е. допомагає зрозуміти той період історії, коли східнослов'янські племена вперше з'являються на історичній арені як організована етнополітична сила. У своїй науковій праці молодий вчений намагався в'яснити співвідношення липовецької

та черняхівської археологічних культур в межах Верхнього Подністров'я [17, с. 2–5].

До наукового обігу був введений унікальний матеріал, що дав змогу досліднику виділити окрему групу пам'яток римської доби, що належала прямим предкам слов'ян Подністров'я. Разом з тим, підсумовуючи дослідження, В. Баран зазначає, що у монографії свідомо не торкався питання про етнічну приналежність населення культури полів поховань черняхівського типу та його відношення до слов'янських племен другої половини I тис. н.е., оскільки розв'язання цієї складної проблеми слов'янської археології вимагало подальших археологічних досліджень пам'яток першої і другої половини I тис. н.е. Південно-Східної Європи, в тому числі старожитностей Подністров'я і Волині [17, с. 98].

Врешті-решт, така наукова коректність і виваженість стали фаховим кредо В. Барана упродовж усієї його дослідницької діяльності. Щодо тих етнокультурних й етногенетичних проблем, яких він не торкався у першій монографії, то накопичення значних польових матеріалів протягом наступних археологічних експедицій дало йому змогу згодом не лише неупереджено аналізувати зазначену проблематику, а й створити власну концепцію слов'янського та українського етногенезу.

Протягом 1960–1964 рр. В. Баран проводить археологічні дослідження в зоні затоплення під час будівництва Бурштинської ДРЕС. Завдяки розкопкам на поселеннях Ріпнев I, II, Ракобути, Зелений Гай, Бовшів I, II, Звинячин, Підріжжя, Маківка, Дем'янів значно збільшується джерельна база для вивчення шляхів формування

ранньосередньовічних слов'янських старожитностей на основі своєрідної групи черняхівських пам'яток [35, с. 5].

У першій половині I тис. н. е. на теренах України загалом побутувала своєрідна черняхівська археологічна культура. Її особливість полягала у досить-таки високому культурному рівні, що стало наслідком контактів з Римською імперією. Окрім наукового зацікавлення черняхівськими старожитностями, з'явився суто геополітичний аспект. Так, у роки Другої світової війни нацисти визнали її виключно німецькою, тим самим безапеляційно долучивши терени, на яких мешкали так звані «черняхівці», споконвічними етнічними німецькими землями, сумнозвісним «життєвим простором». У зв'язку з цим на тимчасово окупованій гітлерівцями території України їхні археологи проводили польові дослідження для підтвердження цієї теорії. Враховуючи цей геополітичний бекграунд, після завершення Другої світової війни радянські компартійні ідеологи змушені були впритул зайнятися цією проблемою, щоби знешкодити злочинні інсинуації Третього рейху. Археологи в СРСР отримали чітку вказівку зверху науково обґрунтувати, що це стовідсотково автентична слов'янська культура. Саме тому у радянську добу переважна більшість археологів була переконана у її виключно слов'янській приналежності [37, с. 53–54].

Зокрема, відомий український радянський археолог В. Довженок писав: «Історична інтерпретація черняхівської культури потребує всебічного її вивчення – від питань загальноісторичних умов, в яких вона складалась, до детального вивчення окремих речей. А загальноісторичні умови були такими,

що не можна вказати жоден народ, крім слов'ян, якому могла б належати черняхівська культура. Характер культури цілком певно змальовує основні риси цього народу. Він мав бути осідлим і жити в Середньому Подніпров'ї не менше чотирьох століть. І сама культура цього народу складалась в умовах Лісостепу, в умовах економічних і культурних контактів з римськими провінціями, сарматським і дакійським населенням, а це знову вказує на територію Середнього Подніпров'я та суміжних районів. Це був народ землеробський, і його землеробська культура також складалась в умовах Лісостепу. Народ цей був найчисельнішим в Європі. Така маса населення не могла звідкись прийти. Народ цей міг вирости тільки на місці внаслідок довгого попереднього розвитку на вказаній території. Таким народом могли бути тільки слов'яни» [23, с. 66–67].

У свою чергу С. Конча наголошував: «Якщо переважна більшість вітчизняних дослідників розглядала цю культуру як слов'янську, то значна частина західних авторів обґрунтовувала належність цієї культури готам, цілком справедливо вказуючи на те, що час її існування майже повністю збігається з часом перебування готських племен у Північному Причорномор'ї (кінець II – середина V ст.), де, згідно з писемними джерелами, вони навіть створили потужне племінне об'єднання на зразок «варварського королівства». Теза про неслов'янську атрибуцію черняхівської культури підводила деяких західних дослідників до дуже далекосяжних висновків: зокрема, стверджувалося, що слов'яни не мали глибокого коріння у середовищі європейських народів і племен, а з'явилися лише наприкінці V століття у вигляді азійської

орди, поява якої призвела до нищення більш високої культури європейців – у тому числі готів та інших германців. Відсутність незаперечно слов'янських пам'яток VI–VII століть пояснювалася цими дослідниками напівкочовим способом життя слов'ян та надзвичайним примітивізмом їхньої культури» [26, с. 225].

Намагаючись ліквідувати лакуни, пов'язані з неналежним висвітленням таких археологічних слов'янських артефактів третьої чверті I тис. н.е., В. Баран розпочав їх активно досліджувати. Поєднавши власні матеріали польових досліджень багаточисельних поселень Бовшів II і Дем'янів (Галицький район Івано-Франківської області, розкопки 1962–1964 рр.) й Зелений Гай (Заліщицький район Тернопільської області, розкопки 1966–1967 рр.) та напрацювання колег-попередників, В. Баран узагальнив опрацьований ним матеріал у низці цікавих публікацій. Н. Абашина переконана, що досліднику вдалося показати їх типологічний зв'язок зі слов'янськими пам'ятками VIII – IX ст., а також поставити питання про їх співвідношення зі старожитностями більш ранніх археологічних культур на цій території [3, с. 40–41].

У 1972 р. В. Баран видає свою другу монографію «Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю», в якій було зроблено підсумок двадцятирічної роботи вченого над відкритими протягом 50–60-х років XX ст. слов'янськими матеріалами VI–VII століть – тими самими, яких так бракувало для заповнення незрозумілої лакуни між черняхівською та передруською культурами. С. Конча, який досліджував наукові здобутки ювіляра, вважає, що пам'ятки, про які йдеться, були

відкриті різними дослідниками на величезному просторі між Ельбою та Дінцем, тобто на тому самому просторі, де писемні джерела фіксують слов'ян, проте важлива ділянка їхнього поширення – Волинь та Східна Галичина – стає відомою саме завдяки працям В. Барана. Зокрема, С. Конча стверджує: «Виявилося, що ці пам'ятки, які були об'єднані під назвою празько-корчацької культури, містяться у дещо незвичайних умовах – замість пагорбів, високих річкових узбереж, де найчастіше містились черняхівські та більш пізні слов'янські поселення, празько-корчацькі поселення та могильники розташовувалися у низинах, заплавах річок тощо. Саме ці особливості топографії пам'яток VI–VII століть стали причиною того, що тривалий час археологи не змогли її вловити. Знайдена культура – у «слов'янськості» якої не було сумнівів – демонструвала типово землеробський, осілий спосіб життя з довгочасними житлами, оснащеними з викладеними з кам'яних уламків печами. У багатьох випадках фіксувалося змикання нововідкритих матеріалів VI–VII століть з пізнішими пам'ятками, що безпосередньо передували часам Київської Русі. Практично ні в кого з дослідників не виникало сумнівів щодо генетичного зв'язку між культурами VI–VII та VIII–X століть. Нові матеріали остаточно розвивали білянаукові інсинуації щодо напівкочового «азійського» способу життя ранніх слов'ян» [26, с. 225–226].

Зокрема, у другій монографії у дев'ятому розділі «Племінна належність населення V–VII ст. Верхнього Подністров'я і Волині» В. Баран стисло проаналізував етногенетичні й етнокультурні проблеми, пов'язані зі східнослов'янськими пам'ятками третьої чверті

I тис. н.е. (це VI–VII ст.). Тому він зазначає, що врахування комплексних досліджень археологічних пам'яток V–VII ст. дає підстави аргументовано стверджувати про єдність матеріальної культури слов'янського населення, що мешкало в межах території, яка на півночі доходила до Прип'яті, на заході захоплювала басейн Західного Бугу і Сяну, на сході доходила до Горені, на півдні входила в басейн Верхнього Дністра. Цю слушну думку вченого підтверджує співвідношення карти топонімів похідних від назв «дуліби» і карти археологічних пам'яток V–VII ст. типу Ріпнева II [9, с. 131–132].

Зрештою, підводячи підсумки дослідження, В. Баран наголошує: «Типологічний зв'язок пам'яток V–VII ст. з пам'ятками черняхівського типу у верхів'ях Дністра і Західного Бугу, що виразно простежується в топографії поселень, житловому будівництві й ліпній кераміці, яку слід вважати вагомою етнізуючою ознакою, не залишає сумнівів в тому, що згадана територія була заселена слов'янами вже в другій чверті I тисячоліття н.е., а близькість останніх до пам'яток більш ранньої зарубинецької культури, які відомі як на Західній Волині, так і Верхньому Подністров'ї, дає підстави називати слов'ян корінним населенням цієї території у першій половині I тисячоліття н.е.» [9, с. 142].

Всі ці нові археологічні та аналітичні дослідження і розробки В. Барана і склали основу його докторської дисертації на тему «Давні слов'яни між Дністром і Прип'яттю», що була успішно публічно захищена 09.02.1973 р. у Москві в Інституті археології АН СРСР. Офіційними опонентами здобувача стали знані вчені-археологи з цієї проблематики: В. Седов, С. Плетньова, М. Смішко [5, с. 2].

У 1974 р. за ініціативою В. Барана було створено відділ слов'янської археології (зараз – відділ археології ранніх слов'ян та регіональних досліджень), який він очолив [38, с. 24].

Поява відділу дала можливість ширше розгорнути всебічні дослідження етнокультурних та етногенетичних проблем I тис. н.е. та оприлюднити низку важливих наукових праць. Серед них ми хочемо відзначити науковий збірник, присвячений Б. Рibaкову (до 70-ліття з дня народження), «Проблемы этногенеза славян» (1978) [31]. У передмові В. Баран наголошує, що центральне місце в слов'янській археології займає проблема слов'янського етногенезу, оскільки з питання походження слов'ян, формування їхньої території, визначення приналежності їх археологічних культур ведеться гостра дискусія серед радянських й іноземних археологів. Для вирішення цього важливого питання потрібен комплексний підхід із залученням історичних, мовознавчих, антропологічних, етнографічних напрацювань [7, с. 4].

Наступною монографією В. Барана стала його праця «Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра та Західного Бугу». Вона побачила світ у 1981 р. і стала аналітичним осмисленням багатолітніх досліджень черняхівської поліетнічної археологічної культури III – першої половини V ст.

П. Толочко зазначає: «В цій праці міститься аналіз матеріалів, здобутих автором у процесі двадцятирічних досліджень черняхівських пам'яток, розкривається характер культури та процеси її формування, відношення до більш ранніх старожитностей на цій території у сусідніх культурних груп, показані

зв'язки з римськими провінціями. Головна увага приділяється вивченню тих складових частин матеріальної культури (ліпна кераміка, житлове будівництво, риси поховального обряду), що найкраще відбивають етнографічні особливості певних етнічних спільностей і визначають зайняту ними територію. У центрі праці стоїть проблема участі черняхівського населення у процесах формування слов'янської культури раннього середньовіччя» [35, с. 6].

В. Баран неупереджено проаналізував як аргументи прибічників її готської приналежності, так і докази її слов'янської атрибуції, а також неспростовні факти адептів її багатоетнічності. Зрештою, на його думку, синкретична черняхівська культура формувалася передусім на основі низки місцевих культур – скіфо-сарматської, дако-гетської, зарубинецької, пшеворської, а дещо згодом й елементів вельбарської та провінціально-римської культур. Врешті-решт, черняхівська культура сформувалася передусім як соціально-економічна спільність Південно-Східної Європи, а різні етнічні групи, які входили до її складу, знаходилися в процесі інтеграції [12, с. 161–162].

Тому В. Баран наголошує: «Таким чином, можна зробити висновок, що основним субстратом, на якому виникла черняхівська культура, в Лісостеповій зоні було населення пізньозарубинецької, пшеворської і липицької культур; у степовій – пізньоскіфське і сарматське. Черняхівська культура виникла тоді, коли ці старожитності на певній території перестали існувати як окремі культурні одиниці, а їх елементи в процесі взаємодії призвели до створення нового культурного явища з новими ознаками, які його

відрізняють від кожної із окремо взятих субстратних культур» [12, с. 162].

Також дослідник зазначає, що навала гунів у кінці IV ст. припинила розвиток цих етногенетичних процесів, але ті ареали черняхівської культури, а саме північні і північно-західні, які залишилися дещо осторонь від інвазії кочовиків, стали базою для відновлення етнокультурного потенціалу, тому їх населення взяло згодом участь у формуванні нової слов'янської культури раннього середньовіччя [12, с. 162].

Отже, можемо допустити, що цінні знання про етногенетичні, етнокультурні процеси зародження і формування єдиної в соціально-економічному відношенні й синкретичної в етнічному плані черняхівської культури згодом могли стати у нагоді творцям нової радянської спільності, які, використовуючи потужну командно-адміністративну тоталітарну систему, планували з часом асимілювати усі численні етноси СРСР в єдиний – радянський.

Протягом 1973–1981 рр. В. Баран керував Дністерською комплексною експедицією Інституту археології Академії наук УРСР й дослідив слов'янське ранньосередньовічне поселення Рашків II, III (буковинське село Рашків Хотинського району Чернівецької області), що датується V–VII ст. Підсумком цих багатолітніх досліджень стала монографія «Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков)», що була оприлюднена в 1988 р. Головна унікальність поселення Рашків III, наголошує В. Баран, що воно існувало близько 200 років (кінець V–VII ст.) і корелюється із існуванням всієї пражської культури, по-перше. А по-друге, що воно мало не менше ніж

100 жител і всі вони були досліджені археологом [8, с. 5, 80–82].

Це особлива пам'ятка, повнота речового комплексу дала можливість вченим зробити низку висновків щодо ранньослов'янської етногенетичної й етнокультурної проблематики. По-перше, виявлено, що повністю досліджений вченими-археологами комплекс біля буковинського села Рашків надав цінну інформацію щодо відсутньої ланки в етнокультурному розвитку слов'янського населення в регіоні Середнього Дністра і Верхнього Попруття. По-друге, встановлено, що початок формування слов'янських культур раннього середньовіччя, у тому числі й Празької, розпочинається у V ст. Першопочатком цього процесу стало знищення гунами готського об'єднання у Північному Надчорномор'ї й слов'яно-готські війни, описані Йорданом. Загалом усі ці доленосні події, а також занепад Римської імперії призвели до глибоких і складних етнокультурних і соціально-економічних змін, внаслідок яких розпочалася доба середньовіччя в Південно-Східній Європі. По-третє, доведено, що у цих складних процесах брало участь населення кінця IV–V ст., насамперед київської культури, і частина субстратного населення черняхівської культури, яке залишилося у місцях свого постійного проживання після вимушеного пересування готів на південний захід. Внаслідок складних кількісних і якісних етнокультурних чинників взаємодії названого населення, а також участі у цих етногенетичних процесах сусідніх етнічних груп відбулося одночасне утворення трьох різних слов'янських культур – празької, пеньківської й колочинської, тому гіпотеза стосовно розвитку слов'янських

ранньосередньовічних старожитностей від виключно окремих культур (наприклад, київської) є невдалою. По-четверте, з'ясовано, що концепція щодо прибуття носіїв празької культури саме з межиріччя Вісли й Одери до межиріччя Вісли й Дніпра є бездоказовою, оскільки, на думку вченого, ці чи інші ранньослов'янські старожитності самостійно розвивалися на своїх теренах, тому ні верхньодніпровські пам'ятки київського типу, ні пшеворські самі по собі не могли стати основою празької культури. По-п'яте, виявлено, що якщо проблема утворення празької культури ще потребує додаткових зусиль для її остаточного вирішення, то її співвідношення з більш пізніми слов'янськими культурами є більш-менш зрозумілим. Саме в процесі етногенетичного розвитку на території між Дніпром і Верхньою Віслою празька культура стає підґрунтям східнослов'янських старожитностей VIII–X ст., етапу Луки-Райковецької, а на теренах середньовічної Європи – багатьох культурно-племінних груп західного слов'янства [8, с. 77–79].

Важливим для вченого стало дослідження поселення поблизу с. Теремці Хмельницької області, яке В. Баран розкопував протягом 1979–1980 рр. Ці старожитності разом з іншими комплексами кінця IV–V ст., що охоплюють велику територію вздовж межі лісової та лісостепової смуг, дали змогу йому виділити окремий хронологічний етап, що передує артефактам VI–VII ст. Відкриття і вивчення цілісних комплексів V ст., зокрема добре датованих фібулами, як у Теремцях, дало можливість досліднику з'єднати ранньосередньовічні старожитності з певними групами римського часу Південно-Східної Європи [11, с. 57].

Таким чином, В. Баран наголошує: «Як встановлено новими археологічними дослідженнями, у широкій зоні на межі Лісу і Лісостепу слов'янські старожитності виділяються принаймні з рубежу ер, і ніщо після цього ні не розриває, ні не припиняє повністю їх еволюційного розвитку. В результаті вони трансформуються у ранньосередньовічні слов'янські культури. Саме такою найбільш виразною слов'янською археологічною пам'яткою на Дністрі, що демонструє цей процес, є поселення у Теремцях» [11, с. 58].

Упродовж восьми років (1981–1989) В. Баран бере участь у міжнародній спільній німецько-українській археологічній експедиції, що провела дослідження дуже цікавого ранньослов'янського городища VII–XIII ст. в м. Ольденбурзі (Старгород), яке пізніше було музеєфіковано, що на півночі Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) у Шлезвіг-Гольштинії. У 1983 р. він був обраний членом-кореспондентом Німецького археологічного інституту. Також у ФРН у 1986 р. було опубліковано цілу низку його наукових розробок, у тому числі і монографію про дослідження ранньослов'янського поселення в с. Рашків у Середньому Подністров'ї [27, с. 162].

Здійснивши комплексне порівняльне вивчення слов'янських старожитностей Середнього Дністра, Верхнього Попруття і Подунав'я, автором зроблено висновки, що їх об'єднує типологічна однорідність матеріальної культури, також це є свідченням того, що значна частина мешканців Середнього Дністра і Верхнього Попруття прямо і опосередковано була задіяна у ранньослов'янські етногенетичні й етнокультурні процеси [2, с. 168–172].

У 1985 р. побачила світ колективна монографія «Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.» (відповідальним редактором, співавтором та керівником авторського колективу якої став В. Баран). Ця наукова праця підвела підсумки багатолітніх наукових і теоретичних напрацювань, присвячених східнослов'янському етногенезу з урахуванням сучасних польових і теоретичних досягнень у цих ділянках знань. В. Баран був автором вступу, розділу, присвяченому зародженню і розвитку ранньосередньовічних слов'янських культур, та підсумків.

Зокрема, у висновках В. Баран задекларував свою прихильність концепції давньоруської народності. Так, він наголошував (зацитуємо мовою оригіналу): «Важнейшим фактором, способствующим унификации восточнославянской культуры и сложении древнерусской культуры, было образование в IX веке Древнерусского государства, в которое вошло большинство восточнославянских союзов племен. Количественный рост городов, бурное развитие в них ремесел и торговли, строительство порубежных крепостей, населявшихся выходцами из различных областей Руси, военные походы русских князей, в которых участвовали воины всех объединенных земель, все это способствовало созданию единой древнерусской культуры и древнерусской народности, объединившей все восточнославянские племена, а также часть неславянского населения Восточной Европы» [15, с. 163].

У колективній монографії «Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период» (1990), відповідальним редактором, керівником

авторського колективу якої став В. Баран, було підведено підсумки багаторічних досліджень вчених-славістів Київської школи [33].

Нова концепція етногенезу слов'ян, розроблена В. Бараном, на думку П. Толочка, полягає у виділенні слов'янських пам'яток серед поліетнічних культур першої половини I тисячоліття н.е. на території України і ретроспективної прив'язки їх до чітко визначених слов'янських старожитностей раннього середньовіччя, зрештою, Державна премія України в галузі науки і техніки за 1991 р. стала гідною оцінкою внеску В. Барана і науковців відділу слов'янської археології у розвиток етногенетичної проблематики [35, с. 7].

Зокрема, у висновках В. Баран зазначає, що ні автохтонна, ні тим більше міграційна теорія походження слов'ян сама по собі не в змозі пояснити всю складність формування й історичного розвитку слов'янської етнічної спільності. Також важливими результатами археологічних досліджень останніх десятиріч, на думку вченого, є заповнення добре датованими пам'ятками хронологічних лакун, які існували до другої половини I–II ст. н. е. після занепаду зарубинецької культури в її класичному прояві та в V ст., напередодні формування слов'янських ранньосередньовічних культур. Саме ці важливі відкриття дали змогу вітчизняним археологам остаточно спростувати так звану «теорію» хіатусів про повне знелюднення лісостепової частини Південно-Східної Європи у середині I тис. н. е. і відкрити нові можливості ретроспективного пошуку джерел ранньосередньовічних слов'янських старожитностей [16, с. 454–455].

Отже, на думку В. Барана, початком формування слов'янських ранньосередньовічних культур, які відкрили нову сторінку в історії слов'янської археології, є знищення гунами готського об'єднання із слов'яноготськими війнами, описані Йорданом. Зрештою, племінна належність населення VI–VII ст. Верхнього Подністров'я і Волині, всі ці доленосні події, занепад Римської імперії визвали глибокі і складні етнокультурні й соціально-економічні зміни, які, зрештою, ініціювали початок середньовічної доби в Південно-Східній Європі [16, с. 454–455].

Також хочемо зазначити, що у цій колективній монографії, а саме у висновках, В. Баран підтримує існування у Давній Русі єдиної давньоруської народності [16, с. 457].

У першій половині 1991 р. була оприлюднена наукова праця В. Барана у співавторстві з Д. Козаком і Р. Терпиловським. У монографії «Походження слов'ян» розкрито сутність модерної концепції слов'янського етногенезу на основі всебічного узагальнення писемних, мовознавчих, антропологічних та археологічних матеріалів. Ця праця стала підсумком майже сорокалітніх досліджень ранньослов'янських старожитностей В. Бараном [14].

Вчені-славісти Київської школи висвітлювали складні процеси, що передували формуванню східнослов'янської культури VIII–X ст. За допомогою так званого методу ретроспекції, основу якого становить порівняльно-типологічний аналіз комплексів матеріальної та духовної культури, простежено коріння слов'янської етнічної спільності, що губиться в останніх століттях до н. е. в ареалі Дніпро-Одеського межириччя в так

званих лужицькій та поморській культурах, початок формування яких, у свою чергу, захоплює епоха бронзи [14, с. 3–4].

Методологічною основою якісно нової концепції слов'янського етногенезу є базові положення, що формування слов'янського етносу мало поетапний характер і здійснювалося протягом тривалого часу шляхом інтеграції з іншими етнокультурними групами (балтами – на півночі, іраномовними племенами – на півдні, германськими – на заході, фракійцями – на південному заході). Концептуальна сутність новітньої теорії ґрунтується на тому, що генезис ранньосередньовічної слов'янської культури був набагато складнішим, ніж вважалося досі, оскільки її формуванню передували складні етнокультурні й соціальні процеси, які втягнули в своє коло низку культур і культурних угруповань Південно-Східної і Центральної Європи I–IV ст. н.е. Загалом концепція базується на фундаментальній позиції автохтонності слов'ян між Дніпром й Одрою, враховуючи одночасно важливу роль міграцій у генетичних процесах первісної епохи. Процес формування слов'янського етносу розпочався на рубежі III–II ст. до н. е. і проходив насамперед у Повісленні, охоплюючи також терени Волині в ареалах лужицької і поморсько-підкльшової культур, а з виникненням зарубинецької культури центр слов'янського етногенезу перемістився у межириччя Вісли і Дніпра. У другій половині I ст. н. е. зарубинецька культура Подніпров'я розпадається під натиском сарматів, частина її населення змушена переселитися у лісові райони Верхнього Подніпров'я та Подесення, а частина залишається у Середньому Подніпров'ї. Внаслідок етногенетичних

процесів у II–IV ст. н. е. на цій території формується низка культур, зокрема київська, зубрицька, черняхівська, а вже наприкінці IV–V ст. на основі цих старожитностей формується ранньосередньовічна празько-корчацька культура слов'ян [14, с. 26–27].

Отже, проаналізувавши майже сорокарічну наукову діяльність В. Барана у радянську добу, можемо виокремити такі особливості його етнокультурних й етногенетичних поглядів. Оскільки походження слов'ян та їх етнічна історія були визнані одними з нагальних пріоритетів радянської археології, то своїми слов'янознавчими зацікавленнями В. Баран завжди перебував на самому вістрі тогочасних археологічних студій. До честі дослідника треба визнати, що він у власних практичних і теоретичних напрацюваннях намагався уникати зайвої кон'юнктури і надавав перевагу виваженій науково-дослідницькій праці. Це стосувалося як дещо заполітизованої черняхівської проблематики зокрема, так і слов'янського етногенезу загалом. Разом з тим треба відзначити, що у деяких своїх текстах, але саме в тих, які набули найбільшого суспільного розголосу, зокрема у колективній монографії «Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период», В. Баран обстоював існування давньоруської народності у часи функціонування першої східнослов'янської держави – Давньої Русі. Зрештою, йому як фундатору Київської наукової школи славистів зі своїми колегами-однодумцями вдалося створити власну якісно нову концепцію слов'янського етногенезу, засадничим підґрунтям якої було положення про автохтонність слов'янства між Дніпром і Одрою, одночасно враховувалася й

важлива роль міграції в етногенетичних процесах первісної епохи. Також ця концепція виходила з того, що генезис ранньосередньовічного слов'янства не був прямолінійним в результаті складних етнокультурних, соціальних і етнополітичних процесів, у яких були залучені низка культур і культурних груп Південно-Східної і Центральної Європи I–IV ст., і наприкінці IV–V ст. твориться ранньосередньовічна празько-корчацька культура, у слов'янськості якої не сумнівається жоден археолог.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Читати землю»: спогади Володимира Барана у записку Марини Гримич / упор. Марина Гримич. Київ: НДІУ, 2017. 156 с.
2. Baran V. Die Frühslawische Siedlung von Raškov, Ukraine. *Beiträge zur Allgemeinen und vergleichenden Archäologie*. Mainz am Rhein, 1986. Band 8. 176 s.
3. Абашина Н. С. Проблеми етногенезу слов'ян і походження українського народу в працях В. Д. Барана. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. Київ: ННДІУВІ, 2013. Т. XXXI. С. 38–58.
4. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 336 с.
5. Баран В. Д. Древние славяне между Днестром и Припятью: автореферат диссертации на соискание степени доктора исторических наук. Москва, 1972. 46 с.
6. Баран В. Д. Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь та пракорені українського народу. Київ: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2007. 64 с.
7. Баран В. Д. От редактора. *Проблеми етногенеза славян*. Киев: Наукова думка, 1978. С. 3–4.
8. Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков). Киев: Наукова думка, 1988. 160 с.
9. Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. Київ: Наукова думка, 1972. 244 с.

10. Баран В. Д. Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі: збірник вибраних етнологічних праць. Київ: Видавництво «Міленіум», 2011. 108 с.
11. Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. Київ: НДІУ, 2008. 138 с.
12. Баран В. Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. Київ: Наукова думка, 1981. 264 с.
13. Баран В. Д., Гопкало О. В. Черняхівські поселення басейну Гнилої Липи. Київ: Інститут археології, 2006. 144 с.
14. Баран В. Д., Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Походження слов'ян. Київ: Наукова думка, 1991. 144 с.
15. Баран В. Заключение. *Етнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.* Київ: Наукова думка, 1985. С. 157–163.
16. Баран В. Заключение. *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период.* Київ: Наукова думка, 1990. С. 454–457.
17. Баран В. Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин. Київ: Наукова думка, 1961. 120 с.
18. Баран В., Томенчук Б., Фігурний Ю. Давній Галич. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 134 с.
19. Баран В. Д. Етногенез українського народу: короткий нарис: науково-публіцистична праця. Київ: Товариство «Знання» України, 2007. 148 с.
20. Баран В. Д., Баран Я. В. Історичні витоки українського народу. Київ: Генеза, 2005. 208 с.
21. Баран В. Д., Баран Я. В. Походження українського народу. Київ: ІМФУ імені М. Т. Рильського (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського), 2002. 406 с.
22. Баран В. Д., Баран Я. В. У пошуках джерел українського народу. *Вибрані наукові праці.* Київ: ННДІУ, 2011. 800 с.
23. Довженок В. В. Черняхівська культура в історії населення Середнього Подніпров'я. *Дослідження з слов'яно-руської археології.* Київ: Наукова думка, 1976. С. 63–72.
24. Кононенко П. П. Від археології до українознавства. Володимир Даниловичу Барану – 85 років. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.* Київ: ННДІУВІ, 2013. Т. XXXI. С. 8–12.
25. Кононенко П. П. Поклик душі – відродження історичної правди. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.* Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. Т. XV. С. 6–11.
26. Конча С. У пошуках джерел (до 75-річчя Володимира Барана). *Українознавство-2002.* Календар-щорічник. Київ, 2001. С. 224–227.
27. Крушельницька Л. До 75-річчя Володимира Даниловича Барана. *Українознавство.* 2001. Число 1. С. 160–162.
28. Лебедева О. В. Концепція етногенезу українців у монографії В. Д. Барана і Я. В. Барана «Походження українського народу». *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.* Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. Т. XV. С. 45–49.
29. Лебедева О. Проблема утворення українського етносу в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI ст. *Українознавчий альманах.* Київ, 2010. Випуск 2. С. 106–109.
30. Лебедева О. В. Проблема походження українського народу у дослідженнях М. Брайчевського, В. Петрова, В. Балушка та В. Барана. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.* Київ, 2008. Т. XX. С. 309–326.
31. Мавродин В. В. Образование древнерусского государства. Ленинград: Издательство Ленинградского ордена Ленина университета, 1945. 432 с.
32. Ренке Т. Закоханий в українські старожитності. *Українознавство.* 2007. № 3. С. 22–24.

33. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Київ: Наукова думка, 1990. 488 с.

34. Толочко Д. В. Етнічна свідомість українського народу на тлі закономірностей етнокультурного розвитку людських спільнот Південно-Східної Європи. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. Київ: ННДІУВІ, 2013. Т. XXXI. С. 99–114.

35. Толочко П. П. Слово про ювіляра. *Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е.*: збірник наукових праць. Київ; Львів, 1999. С. 5–7.

36. Фігурний Ю. Внесок Володимира Барана у дослідження давнього Галича. *Українознавство*. 2016. № 3(60). С. 204–221.

37. Фігурний Ю. Етнокультурний вимір наукового доробку Михайла Сікорського. *Українознавство*. 2018. № 1(66). С. 51–62.

38. Фігурний Ю. С. Взаємозв'язок покоління. Володимир Баран – невтомний дослідник праісторії України. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. Київ: ННДІУВІ, 2013. Т. XXXI. С. 13–37.

39. Фігурний Ю. С. Внесок професора В. Барана у наукову діяльність відділу етнології Інституту українознавства. *Питання історії науки і техніки*. 2017. № 3 (43). С. 34–46.

40. Фігурний Ю. С., Ярошинський О. Б. Володимир Баран – видатний український учений (до 80-річчя з дня народження). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. Т. XV. С. 12–44.

41. Фігурний Ю. С., Ярошинський О. Б. Світочі українознавства. Київ, 2008. 146 с.

42. Чирков О., Шакурова О. Етнологічний складник концепції Володимира Барана про походження слов'янської етнічної спільноти й українців. *Українознавство*. 2013. № 3–4 (48–49). С. 127–136.

43. Чирков О. А. Представлення наукового доробку Володимира Барана у Вікіпедії та інших веб-ресурсах українською мовою. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. Київ: ННДІУВІ, 2013. Т. XXXI. С. 59–87.

44. Шакурова О. Висвітлення історіографії етногенезу українців у працях сучасних українських науковців. *Spheres of culture / ed. by Ihor Nabytobych*, 2015. Vol. 12. Pp. 214–221.

45. Шакурова О. Основні концепції походження українського етносу: історіографія проблеми (кінець XIX – початок XXI ст.). *Україна й українство в етнокультурних процесах*: збірник наукових праць. Київ: НДІУ, 2017. С. 135–145.

46. Шакурова О. В. Історіографічний аналіз ранньосередньовічної концепції походження українського народу. *Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення*: колективна монографія. Київ: НДІУ, 2018. С. 93–114.

47. Шакурова О. В. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.) / відповідальний редактор Фігурний Ю. С. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 272 с.

48. Шакурова О. В. Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця XIX – початку XXI ст.: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Переяслав-Хмельницький, 2016. 20 с.

REFERENCES

1. HRYMYCH, M., comp. (2017). "Reading the Land: The Memoirs of Volodymyr Baran in the Records of Maryna Hrymych. Kyiv: RIUS, 156 p. [in Ukr.]

2. BARAN, V. (1986). The Early Slavic Settlement of Raskov, Ukraine. *Beiträge zur Allgemeinen und vergleichenden Archäologie*. (Contributions to General and Comparative Archaeology), Vol. 8. Mainz am Rhein, 176 p. [in Ger.]

3. ABASHYNA, N. (2013). Problems of Ethnogeny of the Slavs and the Origin of the Ukrainian People in the Works of V. Baran. In: *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii* (Collected Scientific Works of the National Research Institute of Ukrainian Studies and World History), Vol. XXXI. Kyiv: NRIUSWH, pp. 38–58. [in Ukr.]
4. BARAN, V. (1998). *Ancient Slavs*. Kyiv: Alternatyvy, 336 p. [in Ukr.]
5. BARAN, V. (1972). *Ancient Slavs between the Dniester and Pripyat*. [Abstract of Thesis for the Doctor of Historical Sciences degree]. Moscow, 46 p. [in Rus.]
6. BARAN, V. (2007). *Kyi, Shchek, Khoryv, Their Sister Lybid, and the Ancient Roots of the Ukrainian People*. Kyiv: Atlant YuEmSi, 64 p. [in Ukr.]
7. BARAN, V. (1978). Editor's Note. In: *Problems of the Slavs' Ethnogeny*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 3–4. [in Rus.]
8. BARAN, V. (1988). Prague Culture of the Dniester Region (based on Rashkov settlements). Kyiv: Naukova dumka, 160 p. [in Rus.]
9. BARAN, V. (1972). *Early Slavs between the Dniester and the Pripyat*. Kyiv: Naukova dumka, 244 p. [in Ukr.]
10. BARAN, V. (2011). *Slavs in Primitiveness and Early Middle Ages: Collection of Selected Ethnological Works*. Kyiv: Milenium, 108 p. [in Ukr.]
11. BARAN, V. (2008). *Slavic Settlements in the Middle of the 1st Millennium AD near Teremtsi Village on the Dniester River*. Kyiv: RIUS, 138 p. [in Ukr.]
12. BARAN, V. (1981). *Cherniakhiv Culture. According to the Materials of the Upper Dniester and the Western Buh*. Kyiv: Naukova dumka, 264 p. [in Ukr.]
13. BARAN, V., HOPKALO, O. (2006). *Cherniakhiv Settlements in the Hnyla Lypa River Basin*. Kyiv: Institute of Archaeology, 144 p. [in Ukr.]
14. BARAN, V., KOZAK, D., TERPYLOVSKYI, R. (1991). *Origin of Slavs*. Kyiv: Naukova dumka, 144 p. [in Ukr.]
15. BARAN, V. (1985). Conclusion. In: *Ethnocultural Map of the Ukrainian SSR in the 1st Millennium AD*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 157–163. [in Rus.]
16. BARAN, V. (1990). Conclusion. In: *Slavs of Southeastern Europe in the Pre-State Period*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 454–457. [in Rus.]
17. BARAN, V. (1961). *The Settlements of the First Centuries AD near Cherepyn Village*. Kyiv: Naukova dumka, 120 p. [in Ukr.]
18. BARAN, V., TOMENCHUK, B., FIHURNYI, Yu. (2017). *Ancient Halych*. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk, 134 p. [in Ukr.]
19. BARAN, V. (2007). *Ethnogeny of the Ukrainian People: A Brief Essay. A Scientific Journalistic Work*. Kyiv: Tovarystvo "Znannia" Ukrainy, 148 p. [in Ukr.]
20. BARAN, V., BARAN, Ya. (2005). *Historical Origins of the Ukrainian People*. Kyiv: Heneza, 208 p. [in Ukr.]
21. BARAN, V., BARAN, Ya. (2002). *Origin of the Ukrainian People*. Kyiv: Rylsky Institute of Art Studies, Folklore, and Ethnology, 406 p. [in Ukr.]
22. BARAN, V., BARAN, Ya. (2011). In Search of Sources of the Ukrainian People. In: *Selected Scientific Works*. Kyiv: NRIUS, 800 p. [in Ukr.]
23. DOVZHENOK, V. (1976). Cherniakhiv Culture in the History of the Middle Dnieper Population. In: *Studies on Slavic-Russian Archaeology*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 63–72. [in Ukr.]
24. KONONENKO, P. (2013). From Archaeology to Ukrainian Studies. 85th Birthday of Volodymyr Baran. In: *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii* (Collected Scientific Works of the National Research Institute of Ukrainian Studies and World History), Vol. XXXI. Kyiv: NRIUSWH, pp. 8–12. [in Ukr.]
25. KONONENKO, P. (2007). Call of the Soul: Revival of the Historical Truth. In: *Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva* (Collected Scientific Works of the Research Institute of Ukrainian Studies), Vol. XV. Kyiv: Rada, pp. 6–11. [in Ukr.]

26. KONCHA, S. (2001). Searching for the Sources (on the occasion of the 75th birth anniversary of Volodymyr Baran). *Ukrainoznavstvo-2002. Kalendar-shchorichnyk*. (Ukrainian Studies-2002. An Annual Calendar). Kyiv, pp. 224–227. [in Ukr.]

27. KRUSHELNYTSKA, L. (2001). Celebrating the 75th Anniversary of Volodymyr Danylovych Baran. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1, pp. 160–162. [in Ukr.]

28. LIEBIEDIEVA, O. (2007). The Concept of Ethnogeny of Ukrainians in the Monograph by V. and Ya. Baran “The Origin of the Ukrainian People”. In: *Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva* (Collected Scientific Works of the Research Institute of Ukrainian Studies), Vol. XV. Kyiv: Rada, pp. 45–49. [in Ukr.]

29. LIEBIEDIEVA, O. (2010). The Ukrainian Ethnos in the Ukrainian Studies of the Late 19th – Early 21st Century: The Problem of the Formation. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Vol. 2. Kyiv. pp. 106–109. [in Ukr.]

30. LIEBIEDIEVA, O. (2008). The Problem of the Origin of the Ukrainian People in the Studies of M. Braichevskiy, V. Petrov, V. Balushko, and V. Baran. In: *Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva* (Collected Scientific Works of the Research Institute of Ukrainian Studies), Vol. XX. Kyiv. pp. 309–326. [in Ukr.]

31. MAVRODIN, V. (1945). *Formation of the Old Rus State*. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo ordena Lenina universiteta, 432 p. [in Rus.]

32. RENKE, T. (2007). In Love with the Ukrainian Antiquities. *Ukrainoznavstvo*. (Ukrainian Studies), Vol. 3, pp. 22–24. [in Ukr.]

33. *Slavs of Southeastern Europe in the Pre-State Period*. (1990). Kyiv: Naukova dumka, 488 p. [in Rus.]

34. TOLOCHKO, D. (2013). The Ethnic Consciousness of the Ukrainian People against the Patterns of Ethnic and Cultural Development of Human Communities in Southeastern Europe. In: *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho*

naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii (Collected Scientific Works of the National Research Institute of Ukrainian Studies and World History), Vol. XXXI. Kyiv: NRIUSWH, pp. 99–114. [in Ukr.]

35. TOLOCHKO, P. (1999). The Word about the Hero of the Anniversary In: *Etnokulturni protsesy v Pivdenno-Skhidnii Yevropi v I tysiacholitti n.e.: Zbirnyk naukovykh prats*. (Ethnocultural Processes in Southeastern Europe in the 1st Millennium AD: Collected Scientific Works). Kyiv; Lviv, pp. 5–7. [in Ukr.]

36. FIHURNYI, Yu. (2016). Contribution of Volodymyr Baran to the Study of Ancient Halych. *Ukrainoznavstvo*. (Ukrainian Studies), Vol. 3 (60), pp. 204–221. [in Ukr.]

37. FIHURNYI, Yu. (2018). Ethnocultural Dimension of the Scientific Work of Mykhailo Sikorskyi. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1 (66), pp. 51–62. [in Ukr.]

38. FIHURNYI, Yu. (2013). Interconnection of Generations. Volodymyr Baran – A Tireless Researcher of the Prehistory of Ukraine. In: *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii*. (Collected Scientific Works of the National Research Institute of Ukrainian Studies and World History), Vol. XXXI. Kyiv: NRIUSWH, pp. 13–37. [in Ukr.]

39. FIHURNYI, Yu. (2017). Contribution of Professor V. Baran to the Scientific Work of the Department of Ethnology of the Ukrainian Studies Institute. *Pytannia istorii nauky i tekhniky* (Questions of the History of Science and Technology), Vol. 3 (43), pp. 34–46. [in Ukr.]

40. FIHURNYI, Yu., YAROSHYSKYI, O. (2007). Volodymyr Baran – an Outstanding Ukrainian Scientist (on the occasion of his 80th birthday). In: *Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva* (Collected Scientific Works of the Research Institute of Ukrainian Studies), Vol. XV. Kyiv: Rada, pp. 12–44. [in Ukr.]

41. FIHURNYI, Yu., YAROSHYSKYI, O. (2008). *Outstanding Researchers of Ukrainian Studies*. Kyiv, 146 p. [in Ukr.]

42. CHYRKOV, O., SHAKUROVA, O. (2013). Ethnological Component of Volodymyr Baran's Concept about the Origin of the Slavic Ethnic Community and Ukrainians. *Ukrainoznavstvo*. (Ukrainian Studies). Vol. 3–4 (48–49), pp. 127–136. [in Ukr.]
43. CHYRKOV, O. (2013). Presentation of the Scientific Work of Volodymyr Baran on Wikipedia and Other Web Resources in the Ukrainian Language. In: *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii* (Collected Scientific Works of the National Research Institute of Ukrainian Studies and World History), Vol. XXXI. Kyiv: NRIUSWH, pp. 59–87. [in Ukr.]
44. SHAKUROVA, O. (2015). The Coverage of Historiography of the Ethnogeny of Ukrainians in the Works of Modern Ukrainian Scholars. In: I. NABYTOBYCH, ed., *Spheres of Culture*. Vol. 12, pp. 214–221. [in Ukr.]
45. SHAKUROVA, O. (2017). Basic Concepts of the Origin of the Ukrainian Ethnos: The Historiography of the Problem (the end of the 19th – the beginning of the 21st century). In: *Ukraina i ukrainstvo v etnokulturnykh protsesakh: Zbirnyk naukovykh prats*. (Ukraine and Ukrainians in Ethnocultural Processes: Collected Scientific Works). Kyiv: RIUS, pp. 135–145. [in Ukr.]
46. SHAKUROVA, O. (2018). Historiographical Analysis of the Early Medieval Concept of the Ukrainian People's Origin. In: *Ukraine and Ukrainians in Ethnocultural Processes: Conceptual Generalizations: A Collective Monograph*. Kyiv: RIUS, pp. 93–114. [in Ukr.]
47. SHAKUROVA, O., FIIHURNYI, Yu., ed., (2017). *Main Concepts of the Ethnogeny of the Ukrainian People: National Historiography (end of the 19th – early 21st century)*. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk, 272 p. [in Ukr.]
48. SHAKUROVA, O. (2016). *The Origin of the Ukrainian People in the Historiographic Discourse of the Late 19th and Early 21st Centuries*. [Abstract of Thesis for the Candidate of Historical Sciences degree]. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 20 p. [in Ukr.]

Вивчення минулого дає не лише можливість отримати певну інформацію, що згодом стане доступною широкому загалу людської спільноти, передусім учням, студентам, вчителям, викладачам й усім зацікавленим, але й допомагає розкривати особливості й закономірності розвитку самих наукових знань, життєдіяльності та долі їх творців співвідносно з тогочасними суспільно-політичними, економічними, культурними процесами. Одним із таких важливих маркерів і стала наукова діяльність у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. видатного вченого-українознавця, археолога, етнолога, історика, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Володимира Барана.